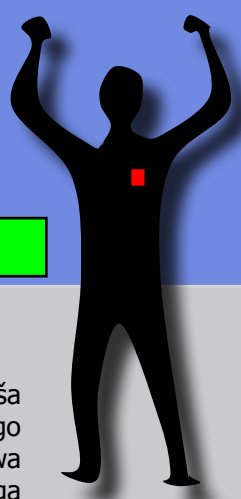

DITŠWELETŠWA TAOLO

KE KA BAKA LA ENG GO LE BOHLOKWA?

DITOKELO

MAIKARABELO

MAATLA

DIPOELO

Taolo ke eng?

Hlathollo ya taolo e nabile, go ya le ka mo lentšu le le dirišwago le gore le lebišitše eng. Gantši le akaretša maatla, melawana, ditokelo le maikarabelo tšeo di kopantšhitšwego go dirweng le go gapeletša melao go lemoša setšhaba sa gabo rena. Taolo ga ntši e swantšhwa le mmušo- ebile le gona mmušo o kopantšwa le taolo, fela ga se mafapha a le tee le badiri ba amegago go melawana ya taolo. Mohlala, go ka amega baetapele ba motse, ba bogošing, mekgahlo ya go ikemela le mmušo. Ebile taolo gantši re ka e swantšha le bolaodi, ka gare ga tokomane e re lebeletše taolo ya ditšweletšwa tša hlago go naga ya molala.

Melao le melawana e meswa

Melao e meswa e bohlokwa e diragala go pušo ya Afrika Borwa. Ka go hloka mahlatse, melawana e bohlokwa ya go tswalana le taolo ya ditšweletšwa tša hlago go naga ya molala ga se ya hlathwa. Melao e bohlokwa ya taolo go naga ya molala ke:

- **TGLFA, Traditional Governance and Leadership Framework Act** – ke molao o moswa wo o sa tlo dirwago go lemoga magoši, fela o nyaka go dira diphetogo gore le bona ba be le tekatekanyo ya bong, go kgethwa makhanselara a setšo go kwala sekgoba sa magoši.
- **CLRA- Communal Land Rights Act** – ke molao wo o sa tlo dirwago. Maikemišetšo a molao o ke go bušetša naga go tšwa go mmušo go ya go baagi motse. Baagi ba motse ba swanetše go ngwala "melao ya bona ya motse", le go kgetha komiti eo e tla lekolago naga le go rwala maikarabelo a go diragatša melao eo. Batho ba tla kgetha komiti ya go ratwa ke bona.

Melao e mentši e bewa kudu go ditšweletšwa tša hlago ga mmogo le bolaodi bja gona go swana le, meetse, mehlare, naga le tše dingwe. Melao o bohlokwa mošomong wo ke: Molawana wa hlokomelo ya tikologo (NEMA), Molawana wa Meetse (NWA) le Molawana wa go hlokomela ditšweletšwa tša temo (CARA).

Go šoma ka melao e, ke go ithuta go dira dilo ka mekgwa e meswa le ditsela tša go fapana go swana le go šoma mmogo le baetapele ka kakaretšo, go nyaka tšhomišano go tšwa go mafapha a go fapana. Ga se kwišišege ga botse gore kae go mmušo, maikarabelo le maatla di tšea taolo le bolaodi bja ditšweletšwa tša hlago. Go a kwišišega gore mmušo o na le karolo, fela ga ntši go ba le magomo, mohlala go tšhireletša dimela le diphedi. Go fiwa magomo a tše, baagi ba motse ba swanetše go tsenelela go tša taolo- fela ge go homolwa go gatelelwa melawana e re bolelago ka yona. Mošomo wo o hlalošitšwego mo o fa tshepo ya go dira kabelano tabeng e.

KE ENG DITŠWELETŠWA TŠA HLAGO LE GONA KE KA BAKA LA ENG DI LE BOHLOKWA?

Ditšweletšwa tša hlago: mobu, dimela, meetse le direge, ka moka ke ditšweletšwa tša hlago. Ka go hloka mahlatse bontši bja tšona bo a senyega, se se na le ditlamorago tša go se kgahliše, gona bjalo le ka moso. Batho ba go ihlakela bona ba ama ke tshenyego ya ditšweletšwa. Badiriši ba ditšweletšwa go swana le balemi, ba ka leka go kaonafatša ditšweletšwa ka mokgwa wo ba lemago ka gona, fela go hlokega taolo e kaone. Ga se fela go kaonafatša mekgwa ya go lema..... go tšwetša pele hlokomelo ya ditšweletšwa go swanetše go šetšwa: ditokelo, maatla, maikarabelo le dipoelo!

DINHLA TŠE BOHLOKWA TŠA TŠHOMIŠO E BOTSE YA TAOLO YA DITŠWETŠWA

DITOKELO MANG, ENG, KAE?

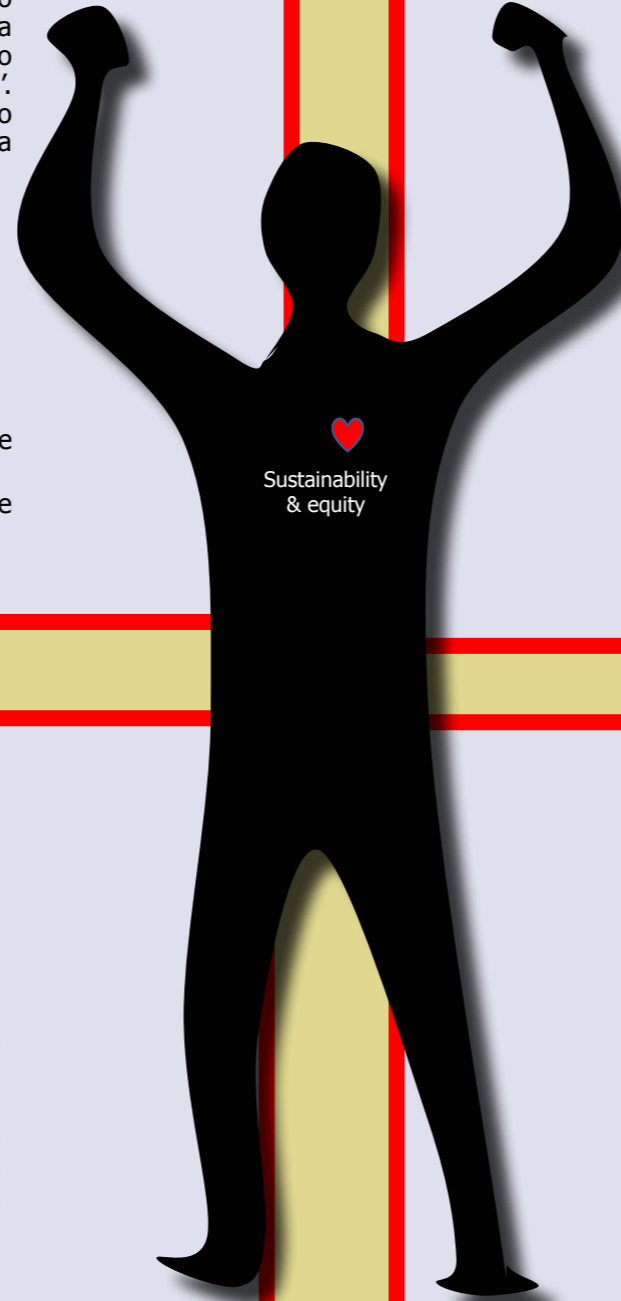

ke mang eo a nago le ditokelo le gona di dirwa kae mo motseng? Ditokelo tšeo batho ba nago le tšona tswalanong le ditšweletšwa tša hlago di mabapi le mohuta wa naga le gore di dirišwa eng. Dinyakišišong tša rena go be go bonala gore kwišišo ye ditokelo e mabapi le gore 'kae' mo motseng, re be re hlatholla gore – 'legaeng la ka', 'tšhemong ya ka' goba 'nageng ya molala'. Ebile go na le diphetogo go melao le ditlwaedi, bjalo ditokelo le tšona di a fetoga gomme batho ga ba tsebe gore ditokelo tša bona di kae goba ba ka di bolela bjang. E mengwe ya mehla ya ditokelo go badudi ba Craigieburn ke:

- tokelo ya go diriša naga le ditšweletšwa le go hwetša dipoelo tša tšona.
- tokelo ya go nea naga le go se akaretše batho ba bangwe
- tokelo ya go tšhireletša naga
- tokelo ya go tšea karolo ge go dirwa sepheto
- tokelo ya go dumelela batho ba bangwe go boelwa ka mo go kgotsofatšago

Dipotšišo tše bohlokwa

- Maloko a motse le ba mošate ba kwišiša bjang ditokelo tša batho mabapi le ditšweletšwa tša hlago?
- Na ditokelo tša batho di a boelwa le go tšhireletšwa ka nako e nngwe? Ge e ba le gore ga go bjalo, ke ka baka la eng?

AUTHORITY MANG, KA BAKA LA ENG

Maatla ke go bolela ka go gatelela molao - ke toka le tokelo ya go diriša maatla ka tsela ya go kgotsofatša. Maatla a beilwe le pušo gore go tšewe maikarabelo. Maatla a ka bewa ka mekgwa ya go fapana go ya le ka dilo tše bohlokwa go batho. Fela gopola, maatla a ka dirišwa ke batho bao ba sego ba fiwa ona.

Maatla a swanetše go dirišwa ka tshwanelo go taolo e sego ka maikaelelo a go senya go ba go ikhola. Le gona maikarabelo ka nako e nngwe a filwe go re batho ba inaganele e sego go tlangwa ke molao go dira bjalo, ka gore go ka tliša bodiidi le taolo ya go se kgotsofatše

Dipotšišo tše bohlokwa

- Na bao ba nago le maikarabelo ba na le maatla ka mo ba swanetšego go a rwala?
- Ge baetapele bao ba filwego maatla ba sa a diriši, re ka phošolla bjang seemo?
- Na re ka thekga bjang hlabollo ya taolo e botse mo go nago le hlakahlakano go bile go hloka hlathollo?
- Ge melao, melawana le mananego a go fapana di beelwa baetapele ba go fapana ba maatla ka ntle le go bontšhana, na se se ka hlabolla bjang taolo e botse?

DITSHENYAGALELO LE DIPOELO MANG, ENG, KAE, NENG?

Re na le tokelo ya go boelwa go tšwa go ditšweletšwa tša naga ya rena. Re ka ipotšiša se ka gore ke mang yo a swanetšego go boelwa ke eng, le gore ditshenyagalelo ke tša mohuta ofe go tšwa go naga le ditšweletšwa tše re di dirišago. Dipelo le ditshenyagalelo di tšwa kae, ke neng mo ditšweletšwa tše dingwe di lego bohlokwa. Fela gopola gore dipelo go sehlopha se sengwe e ka ba ditshenyagalelo go sehlopha se sengwe. (mohlala: dikgomo le dibjalo). Baagi ba motse ba ka nea motho e mongwe tokelo ya hlabolla le go boelwa go naga ya bona, tumelelo ya ditokelo (mohlala: go aga lefelo la baeti, fema le moepo). Go ikhola ga bo rakgwebo go swanetše go elwa šedi gore lenanego le be le tšwelopele le tekatekanyo ya ditshenyagalelo le dipelo. Go bohlokwa go gopola gore mo go bago le tšhelete e ntšhi goba le dikgohlano. Go na le nako ya ditshenyagalelo le dipelo tšeo re ka gopolago ka tšona ka nako tšohle.

Dipotšišo tše bohlokwa

- Na taolo e nyaka thekgo efe yeo e ka lekantšhago ditshenyagalelo le dipelo?
- Na kgwebo ya moepo e ka ba mohlala go lekantšheng setšhaba le ditshenyagalelo le dipelo tša tikologo?
- Na pušetšo ya naga le bao ba e eteletšego ga mmogo le bao ba filwego maatla go hlatholla eng ka taolo eo e lekantšhago ditshenyagalelo le dipelo?
- What will land reform and its attendant structures and assigned authorities mean for governance that balances costs and benefits

MAIKARABELO KA MANG, YA ENG?

Ke mang eo a nago le maikarabelo a eng go ditšweletšwa dife tša hlago? Re na le maikarabelo ka mokgwa o ditšweletšwa di abiwago magareng ga batho, a dirišwa bjang le gona a hlokomelwa bjang molokong wo o sa tlogo. Maikarabelo a ka laolwa ke maatla. Ka diphetogo melaong, melawana le mekgwa ya ditlwaedi maikarabelo a ka fetoga. Ka nako e nngwe go kaba le phetelelo go maikarabelo. Maikarabelo a go fetelela a ka dira bothata bja go se laolego, ge go le bjalo bothata bo feletša bo sa boelwe. Ditlamorago ke kgogolego le tšhomišo –mpe ya ditšweletšwa. Gopola gore maikarabelo le maatla ga di swane.

Dipotšišo tše bohlokwa

- Ke mang eo a rwalago maikarabelo a bona?
- Ba na le bokgoni bjo bo kakang go dira se- ka mantšu a mangwe, ke ka bothakga le bohware?
- Ke mang eo a sa rwalego maikarabelo a bona?
 - Ke ka baka la eng se? Ke mabaka a go kwagala goba go itšhireletša?
 - Se se re iša maemong a mohuta mang?

TAOLO YA DITŠWELETŠWA TŠA HLAGO E BOTHATA, KA BAKA LA GORE:

- Ditšweletšwa tša hlago tša go fapana di phela mmogo lefelong le tee le gona di laolwa ke melawana ya go fapana le baetapele;
- Mellwane ya taolo ya ditšweletšwa tša go fapana ga e swane ga botse go ya ka go fetana ga ditokelo, maikarabelo le maatla;
- Taolo ya baetapele ba ditšweletšwa tše dingwe (mohlala; naga) e gataka taolo ya kgokaganyo ya ditšweletšwa (mohlala: mehlare). Se ga se lemogwe mo go kgotsofatšago, mohlala, pušetšo ya naga e a belatša go taolo ya ditšweletšwa tša hlago;
- Go na le diphetogo tše ntšhi tšeo di lego gona, gomme di tšwelapele go ba gona, seo se gatelela ditokelo, maikarabelo, maatla le dipelo tšeo di tswalanago le ditšweletšwa tša hlago;
- Ga gona moetapele le o tee yo a nago le maatla go feta ba bangwe, gomme ba swanetše go šoma mmogo le go boledišana gore dilo di direge;
- Bontšhi bja mekgwa ya melao (go feta o tee) ke nnete, gomme se se hlatholla maatla le pušo gomme ditokelo di tšwa go molao le ditšo tša go fapana.

CRAIGIEBURN E KAE?

Craigieburn ke motsana o monnyane mo dinaga magaeng, wo o lego ka tlase ga mmasepala wa Bushbuckridge, ka bohlabela bja naga ya Afrika Borwa. Mmasepala o dutše keelong ya noka ya Motlamogale. Kelelo e ga e sa kgahliša mabapi le polokego ya meetse. Kudu ka bogodimo bja kelelo, ke gona go hlobaetšago ga golo ka gore go aba meetse go kelelo e kamoka. ka baka leo, go se laole ga botse tirišo go hlotše kgogolego eo e tšwelago pele, bohlatse ke phokotšego ya go ela ga meetse, tahlegelo ya mobu. Direge tše bohlokwa tše mmalwa di tšwelela ka bogodimo bja kelelo mo go tletšego naga ya molala. Mošomo wa balemi ba direge motseng wa Craigieburn o bontšha gore mohola wa direge o tšwela pele go senyega gomme maphelo a batho ba bantši a ba bothateng.

Ka boripana, se ke se swantšho sa porotšeke eo e dirilwego direngeng tša Craigieburn, keelong ya noka ya Motlamogale, Afrika Borwa. Tšeo di hweditšwego di tšwa dinyakišišong tša porotšeke ya go eta pele ke Association for Water and Rural Development (AWARD) gomme ya thušwa ka mašelang ke IDRC, LEAP le WWF. Ditaba ka botlalo di ka hwetšo go: www.award.org.za

Maikemišetšo a porotšeke ke go thuša go hlabolla taolo ya ditšweletšwa tša hlago ga botse ka tshwanelo mo Craigieburn le go abelana thuto ya go bea melao le go e diriša.

